

Rätten till mat

– Den humanitära utmaningen
för det 21:a århundradet

THE
RIGHT
TO
FOOD

World Food Day
16 October 2007
www.fao.org

En familj som tvingas gå till sängs hungrig ser vi vanligtvis på med medkänsla men allt eftersom det rättsliga respekten för rätten till mat stärks i världen, förändras vår syn på detta. Vi ser inte längre den hungrande familjen som offer utan som människor som förhindras att förverkliga en grundläggande mänsklig rättighet.

Länder världen över får i allt högre utsträckning upp ögonen för rätten till mat och tar initiativ för att hjälpa människor att kräva sin rätt. Ett löfte från 1900-talet kan komma att förverkligas i vår tid.

De mest utsatta människorna – bönder utan egen mark, sluminvånare, människor i konfliktområden, människor drabbade av hiv/aids och de allra fattigaste – skulle gynnas mest om rätten till mat blev verklighet. Samtidigt skulle hela samhället få en skjuts framåt.

En värld där rätten till mat är en rätt för alla, är en värld där människor på alla nivåer aktivt deltar i samhället. Alla har en möjlighet att påverka politikens utformning och alla kan kräva förändring av sina politiker. Regeringar kan ställas till svars för sin politik. Det är också en värld där resurser fördelas och används mer rättvist och hållbart.

Förverkligandet av rätten till mat skulle kräva att världssamfundet åtog sig att genomföra de mål som antogs vid 1996 års Världstoppmöte mot hunger, dvs. en halvering av antalet undernärda till år 2015. Dessutom måste millenniedeklarationens första mål, att halvera andelen människor som lever i extrem fattigdom och hunger till 2015, också uppfyllas.

Vad innebär rätten till mat?

En människa behöver inte göra någonting för att "förtjäna" rätten till mat. Det är en födslorätt. Det innebär inte att man har rätt att luta sig tillbaka och vänta på gratis mat. Var och en är ansvarig för att göra allt som står i ens makt för att förverkliga rätten. Världens regeringar, som är parter i det Internationella avtalet för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, är ansvariga för att var och en som bor inom varje lands gränser har möjlighet att försörja sig.

I stora drag innebär det att regeringarna ska skapa fredliga, fria, stabila och utvecklande miljöer där människor kan livnära sig själva med bibehållen värdighet. Även om världens regeringar skulle sakna en rättslig skyldighet har de en moralisk plikt att skapa en värld utan hunger.

Rätten till mat blev formellt erkänd i det första internationella dokumentet om mänskliga rättigheter, den Allmänna deklarationen om de mänskliga rättigheterna, som antogs av FN 1948. Sedan dess har detta löfte gradvist genom olika åtgärder på internationell och nationell nivå (se rutan *Rätten till mat – legal tidslinje*).

Rätten till mat utvecklades vidare 1999 i och med "General Comment 12" av FN:s Kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som övervakar genomförandet av konventionen. Denna fastslår att rätten till mat förverkligas "[...] när varje man, kvinna och barn, själv eller i en gemenskap med andra, har fysisk och ekonomisk tillgång till rätt kost eller medel för dess anskaffning." Regeringarna måste möjliggöra denna rättighet – genom att anpassa sin politik men också genom att agera för att människor ska ha förutsättningar att antingen kunna producera eller köpa tillräckligt mycket mat.

Vad innebär "tillräckligt" med mat? Med det menas en mängd och en variation av mat som är nog för att tillfredsställa det näringsbehov man behöver för att kunna leva ett hälsosamt och aktivt liv. Rätten till mat är alltså mer än rätten till basföda och tillräcklig kostenergi.

Konventionen uppmanar regeringar att förverkliga kravet på rätten till mat steg för steg och till maximal omfattning efter

de resurser som står till förfogande. Även de länder som inte har ekonomisk tillväxt kan gradvis förverkliga rätten till mat genom att eliminera de hinder som en person eller en grupp kan stöta på.

Rätten till mat – legal tidslinje

Den första offentliga hävdandet att varje människa har en medfödd rätt till mat tillskrivs vanligtvis ett berömt tal som hölls år 1941 av USA:s dåvarande president, Franklin Roosevelt. Talet, kallat "de fyra rättigheternas tal", lyfte fram yttrandefrihet, trosfrihet, frihet från nöd och frihet från rädsla.

Efter andra världskriget anammade många länder de fyra rättigheterna. De ingick i den Allmänna deklarationen om de mänskliga rättigheterna från 1948 i ett av de första besluten av FN:s generalförsamling. Deklarationens 25:e artikel uttalar tydligt rätten till mat: "Alla människor har rätt till en levnadsstandard tillräcklig för att uppehålla sin hälsa

och ett bra liv för sig själv och sin familj, inklusive rätten till mat [...]"

Deklarationen delas in i två fördrag: ett för civilrättsliga och politiska fri- och rättigheter och ett för ekonomiska, sociala och kulturella fri- och rättigheter. Rätten till mat finns med i det Internationella avtalet för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Avtalet antogs av FN:s generalförsamling 1966 och trädde i kraft 1976. Hittills har 156 länder ratificerat avtalet. Avtalets 11:e artikel understryker "allas rätt till en tillräcklig levnadsstandard [...] däribland tillräckligt med mat" och "allas fundamentala rätt att vara fria från hunger [...]"

När ett land har ratificerat avtalet blir det rättsligt bindande och staten måste då vidta åtgärder för att steg för steg förverkliga det. Allt eftersom dessa lagar träder i kraft och domstolar löser de dispyter de ger upphov till, kommer fri- och rättigheterna gradvis stärkas och vävas in i respektive lands rättssystem. På platser där den mänskliga rätten att inte behöva vara hungrig har upprätthållits kan man nu se en minskning i antalet hungriga invånare, såsom i exemplet med Indien, se huvudtexten.

Från teori till praktik

Var och en måste göra allt som står i sin makt för att åstadkomma en förändring men regeringarna som har ratificerat avtalet har tre olika nivåer av skyldigheter. De är skyldiga att:

- respektera rätten till mat: regeringarna får inte vidta några åtgärder som får konsekvensen att det hindrar människor från att förverkliga sin rätt till mat;
- skydda rätten till mat: regeringarna måste se till att ingen berövar någon annan människas rätten till mat;
- uppfylla rätten till mat på två sätt: regeringarna måste underlätta åtgärder som stärker människors tillgång till resurser och användandet av dessa; och när människor är förhindrade att förverkliga sin rätt till mat av orsaker som står utanför deras kontroll har regeringar en skyldighet att förse människorna med medel att kunna göra det

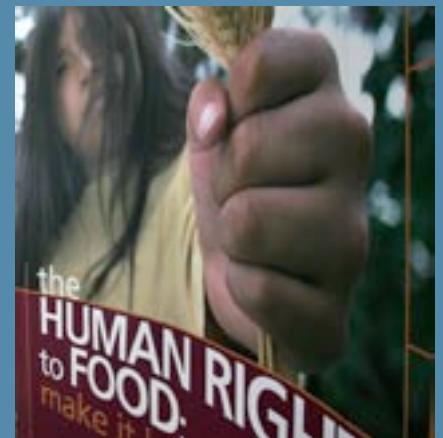
Att respektera rätten till mat innebär till exempel att en regering inte kan konfiskera mark eller omdirigera vatten som används i jordbruket i områden med matunderskott utan giltig orsak och tillräcklig kompensation.

Att skydda rätten till mat innebär till exempel att innan tillstånd eller medgivande ges till en industriell aktivitet, som skogsavverkning, ska en statlig myndighet försäkra att en sådan aktivitet inte leder till att människors tillgång till mat eller levebröd hindras.

Att underlätta rätten till mat innebär mer långtgående åtgärder, som landreformer, där detta behövs, eller att människor informeras om sina rättigheter.

Skyldigheten att tillhandahålla rätten – den sista utvägen efter att en regerings försök att respektera, skydda och underlätta har visat sig otillräckliga – inkluderar åtgärder som inkomstbidrag och matbistånd.

På internationell nivå fick rätten till mat ett stort uppsving 2004 genom FAO:s Råds enhälliga antagande av Riktlinjerna för rätten till mat. Dessa detaljerade riktlinjer ger konkret hjälp till regeringar i deras arbete att uppfylla sina skyldigheter. (Se rutan *Riktlinjer för rätten till mat: ett praktiskt verktyg*).

De flesta åtgärder för att genomföra rättigheten vidtas på nationell nivå. Nyckeln till detta är politisk vilja och anslutning till internationella riktvärden. Att göra engagemanget till verklighet innebär ofta att ett land lagstiftar för genomförande av rättigheten och antar konkreta politiska riktlinjer och program. De länder som arbetar inom detta område just nu är bland annat Bolivia, Guatemala, Indonesien, Mali, Mozambique, Nepal och Uganda.

Brasilien är ett gott exempel på ett land som har vidtagit omfattande åtgärder för att förverkliga rätten till mat. (Se rutan *Brasiliens framgång: statens och samhällets roll*)

Indiens insatser för rätten till mat tog fart 2001 genom ett rättsfall som en civilrättsorganisation drev i Rajasthan. Syftet var att tvinga fram användningen av landets lagrade livsmedel för att förhindra hunger vid en omfattande torka. Medan Indiens högsta domstol överväger den slutliga domen i fallet, har flera provisoriska ålägganden utfärdats. Dessa har lett till att rätten till mat formellt erkänts. Det har skett bland annat genom att den centrala regeringen och delstaternas regeringar har ålagts att vidta åtgärder, som inkluderar utgifter för resurser för att förbättra situationen. Domstolen har även ålagt regeringarna att informera den berörda befolkningen om deras lagliga rätt till mat.

Dessa ålägganden har även fått viktiga praktiska effekter. De drev på genomförandet av Indiens

skollunchprogram, som är obligatoriskt för alla barn i statliga och statligt stödda grundskolor. Det är världens största skolmatsprogram, som för närvarande serverar mer än 50 miljoner lagade mål mat per dag.

Sydafrikas nya konstitution från 1994 efter apartheidtidens slut är mycket progressiv och anger i deklarationen om rättigheter att "Alla har rätt till tillgång till [...] tillräckligt med mat och vatten [...]". Den anger att staten har skyldighet att se till att varje barn har rätt att få tillräcklig näring. Konstitutionen upprättade även en kommission för mänskliga rättigheter med uppdrag att övervaka samtliga mänskliga rättigheter, undersöka klagomål rörande brott mot dem, söka upprättelse, samt att utveckla medvetenheten kring mänskliga rättigheter bland befolkningen. Ansträngningar för att skapa ett legalt ramverk för rätten till mat är också på gång.

Även domstolar i industriländer tolkar och skyddar rätten till mat. Så till exempel erkände Schweiz högsta domstol 1996, i ett fall rörande illegala invandrare, rätten till grundläggande basvillkor, inklusive mat, för att förhindra situationer där människor "är reducerade till tiggare, ett förhållande ej värdigt att kallas mänskligt".

Riktlinjer för rätten till mat: ett praktiskt verktyg

FAO:s Råd godkände enhälligt riktlinjerna för rätten till mat år 2004. Detta var ett av de mest revolutionära stegen mot rätten till mat. Det är första gången FN:s medlemsstater och det civila samhället enats om den fulla betydelsen av rätten till mat.

Riktlinjerna överbryggas gapet mellan ett rättsligt erkännande och ett praktiskt genomförande av en sammanhängande uppsättning av rekommendationer som gäller regeringar, det civila samhället och övriga parter.

De nitton riktlinjerna omfattar allt från ekonomisk utvecklingspolitik, rättsliga och institutionella frågor, jordbruks- och livsmedelspolitik, nutrition, säkra livsmedel och konsumentskydd, utbildning och medvetandegörande, sociala säkerhetsnät, nödsituationer och internationellt samarbete. Riktlinjerna utgör ett bra ramverk för en integrerad nationell politik för att trygga tillgången till mat.

Vändpunkten

Dr. Josué de Castro från Brasilien, ordförande för FAO:s Råd 1951-1955, håller ett tal under den 12e sessionen av FAO-konferensen i Rom, november 1963.

"Hunger är uteslutning", skrev den berömda brasilianske läkaren och anti-hunger-förespråkaren Josué de Castro (1908-1973). "Uteslutning från mark, jobb, lön, inkomst, liv och medborgarskap. När en människa kommer till den punkt då hon inte har någonting att äta, beror det på att allt annat har förnekats henne. Detta är en modern form av exil. Det är död i livet."

Med dessa ord summerade Dr de Castro den desperation som möter alla världens 854 miljoner hungriga. Var och en av dem är en människa

som inte har kunnat förverkliga sin rätt till tillräckligt med mat och rätten att vara fri från hunger. Världen kan förse alla med tillräckligt mycket hälsosam mat. Under de senaste två decennierna har länder mer och mer erkänt sin skyldighet och agerat för att förverkliga denna mänskliga rättighet.

Världshungerdagen erbjuder ett tillfälle att på lokal, nationell och internationell nivå uppmana till en dialog och förstärka solidariteten kring den grundläggande mänskliga rättigheten till mat.

Brasiliens framgång: statens och samhällets roll

Brasilien är ett gott exempel på ett land som har genomfört omfattande åtgärder för att förverkliga rätten till mat.

Sedan 1980-talet, när en massrörelse hjälpte landet till en återgång till demokrati, har brasilianare bibehållit ett tryck på staten för att upprätthålla de mänskliga rättigheterna. Ansträngningar att stödja rätten till mat inleddes med den första nationella konferensen om mat och nutrition 1986 och var en del av förslaget till den nya konstitutionen.

Genomförandet påskyndades genom valet av president Luiz Inácio Lula da Silva 2003. Han lanserade programmet Fome Zero (Nollhunger), som innehåller 31 åtgärdsprogram inom flera ministerier, vilka ska säkerställa tillgång till mat, öka familjeinkomsterna och främja familjejordbruken. År 2005 hade programmet en budget på 6 miljarder US dollar.

En av huvudkomponenterna i Nollhunger är bolsa familia (familjebidrag), ett månatligt kontantbidrag som idag ges till 12 miljoner fattiga familjer. Ett skolmatsprogram förser 37 miljoner barn med mat.

Andra delar av programmet inbegriper bland annat skapandet av det Nationella rådet för tryggad tillgång till mat och nutrition, som rapporterar direkt till presidenten och ger råd om åtgärder och riktlinjer för att uppnå rätten till mat; ett övervakningssystem som spårar hunger och undernäring; en kommitté som kontrollerar om det skett kränkningar av rätten till mat; det Offentliga ministeriet, som är oberoende av statens tre grenar och som har rätt att vidta rättsligt bindande åtgärder för att rätta till överträdelser av rätten till mat. År 2006 antogs förbundslagen om tryggad tillgång till mat och näring med syfte att skapa ett nationellt säkerhetssystem för att garantera rätten till mat.

Medborgerlig Handling, ett nätverk som bekämpar hunger, fattigdom och socialt utanförskap, har skapat mer än 7000 lokala utskott som arbetar med projekt som sträcker sig från grönsaksodling i stadsmiljö till jordbruksreformer. Mer än 1000 frivilliggrupper formulerade rapporter under den 30:e sessionen av Utredningen av ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Kombinationen av progressiv statlig politik och en outröttlig civil sektor har skapat ett brett erkännande av legitimiteten i rätten till mat i Brasilien.

Foto (uppifrån och ner, vänster till höger): ©FAO/Giulio Napolitano; ©FAO/Pius Utomi Ekpei; ©FAO/Ivo Balderi; ©Raghu Rai/Magnum Photos for FAO; ©FAO/Giulio Napolitano; ©FAO/Giuseppe Bizzarri; ©FAO/Giulio Napolitano; ©FAO photo; ©FAO/Pius Utomi Ekpei; ©FAO/Prakash Singh; ©FAO/Giuseppe Bizzarri; ©FAO/Giuseppe Bizzarri.

För fler exemplar, besök www.regeringen.se/fao

Art. nr. Jo 07.034

FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation (FAO)
Besöksadress: Drottninggatan 88 ö.g./
Holländargatan 9 a, Stockholm
tel: 08-20 48 42
e-post: fao@faonorden.se
Postadress: Box 3393
103 68 Stockholm
www.faanorden.se